

DOMOKOS MÁTYÁS

Mi (nem) lett volna, ha...

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A MÉHES ZOLTÁN-I SORSVÁLASZTÁS

Aki az utolsó tizenöt-húsz évről képet akar kapni:
olvassa el az *Égető Esztert*; legalább ötvenszer voltam olyan

állapotban, mint Méhes Zoltán abban a regényben.

(NÉMETH LÁSZLÓ: A KÍSÉRLETEZŐ EMBER. LEVELEK A HIPERTÓNIÁRÓL)

1.

A történelem tudós értelmezői szerint aligha van haszontalanabb kísérlet, mint amikor valaki a „mi lett volna, ha...” kérdésének a lámpásával igyekszik átvilágítani a múlt szövetét, hiszen a megtörtént eseményekben mindig és szükségképpen csak egyetlen lehetőség valósul meg, minden egyéb pedig legfeljebb színes képzeletről tanúskodó, de teljességgel hiábavaló, mert tényekkel igazolhatatlan feltételezés. Az emberi sors azonban talán mégsem annyira determinált, mint a tények fanatikusai hiszik, sőt. Akik személyesen megélt történelmi tapasztalataik nyomására hajlanak arra a történelemtudományi végkövetkeztetésre, hogy az emberiségnek igazában véve „nincsen történelme, csak korlátlan számú történet létezik, amely az emberi élet minden lehetséges aspektusát érinti” (Karl Popper: *A történetírás és a történelem értelme*, 1962), de egyúttal arról is meg vannak győződve, hogy ez a kiábrándítóan tetsző felismerés nem menthet föl senkit annak az erkölcsi imperatívusza alól, hogy tetteivel és döntéseivel megpróbálja emberhez méltó értelmet adni a tények és az események káoszának, mert éppen Németh Lászlóval együtt vallják azt is, hogy „az erkölcsi harcnak a legmostohább körülmények között is van értelme, méltósága” (*Levél Jancsó Ildikóhoz*, Sajkod, 1968. július 28.), azok minden bizonnyal nagyobb érzékenységgel és megértéssel mérlegelik majd a „mi lett volna, ha?” s nyomában a „mi nem lett volna?” látszólag történetietlen kérdésének erkölcsi vonatkozásait, mint a pozitivista vagy a hegelianus és a marxista szemüveget viselő történetmagyarázók. Olyan esetekről nem is beszélve, amikor e két, egymással korrelatív viszonyban álló feltételezésnek nemcsak az erkölcsi, de a gyakorlati következményei is kétségbevonhatatlanul kimutathatók – magában a megélt személyes történelemben, méghozzá laboratóriumi tisztasággal.

Németh László életének és művének a példája szolgáltat ilyen kétségbevonhatatlan tanulságokat, amelyeket eddig – talán azért, mert olyan nyilvánvalóak, s nem csak Németh László írói sorsát jellemző jelentést hordoznak – tudtommal nem gondoltunk végig minden aspektusában. Mintha nem akarnánk szembesülni ezzel a Németh László második világháború utáni emberi és írói sorsában rejlő és általánosítható érvényű jelentéssel.

2.

Írók, kritikusok, irodalomtörténészek, de talán még az érdeklődőbb olvasóközönség körében is köztudomású (?), hogy Németh László, „rémlátó képzelete” készítésére, 1944. március 19-től kezdve éveken át állandóan mérget hordott magával. Vagy ha nem volt, legalább zsilettpengét, a cipőjébe rejtve. „Megfeleztük Lászlóval a zsilettet / s bedugtuk a cipőnkbe. Ha »lefognak«, / lesz egy bosszúnk még: megölni – magunkat! / Az asszonyok nevettek.” Így örökítette meg ezt a szándékot az *Egy év* egyik négysorosában (*Férfiak és nők*) nemzedéktársa és barátja, Illyés Gyula, akivel egy ideig közösen élték át Buda ostromának viszontagságait. Ez a „történelmi háttér” annak a levélnek, amelyet Németh László Békésről írt Illyés Gyulának 1945. augusztus 16-án: „Az életem ugyanúgy folyt március óta, mint

az együtt töltött hetekben tavaly, ugyanazzal a skatulyával a zsebemben.” (A mérget tartalmazó skatulyára céloz.)

S köztudomású (lehetne) az is, hogy Németh László üldöztetési pszichózisát olyan *tények* – állandó inzultusok és brutális fenyegetések – sorozata táplálta, amelyeknek a valódiságát, „tényszerűségét” a tények kultuszának megbűvöltjei se igen vonhatják kétségbe (legfeljebb nagyvonalúan engedik feledésbe merülni), s amelyeknek alapján az idézett levélrészlet címzettje, Illyés Gyula teljes joggal mondhatta nemzedéktársa lelki habitusával szorosán összefonódó írói-emberi sorsa jellemzésére, hogy „olyan üldöztetési mániás ő, akit történetesen csakugyan üldöznek”.

A nyilas hatalomátvétel, majd Buda ostromának átvészélése után az élet Németh László számára szinte kiapadhatatlan bőséggel szállította az író helyzetét jellegzetes illyési fekete humorral kifejező elmés mondás igazolását. Az első inzultus, amely könnyen jóvátehetetlen tragédiába torkollhatott volna, Békésen érte az író, ahová az otthontalanná válás (a Törökveszi úti ház az ostrom alatt súlyosan megrongálódott) és a nélkülözések miatt Püski Sándor javaslatára kerültek el, több napig tartó, viszontagságos utazás után. Alighogy megérkeztek, Németh Lászlót Féja Gézával együtt, mint az oroszellenes röpcédulákat gyártó helybeli gimnazisták feltételezett felbujtóit, bevitték a rendőrségre, ahol a fal felé fordulva kellett várakozniuk. „Engem Féja mellé állítottak – olvasható a *Magam helyett* című önéletrajzi írás vonatkozó részében –; Féja télikabátban volt, a feje lehorgaszva, s a felső ajka, mintha megnyúlt volna, egész sajtóságon rángatózott... Engem a legjobban az a katona nyugtalanított, aki a szomszéd szobából, ahol a kihallgatások folytak, ki-be járt, s fegyver is volt nála. Ezek a fal felé fordított emberek s az ő pisztolya a sokat emlegetett tarkólövést juttatták eszembe. A diákok végül is a hadijog idején lázítottak, minket pedig egy kalap alá vettek velük. *A kezem ott volt a zsebemben a mérgen...*” [Kiemelés tőlem – D. M.] Persze a valószínű kép koloritjának legalább ennyire lényeges színe az is, amit más helyütt és más vonatkozásban maga Németh László saját élethelyzetének önironikus jellemzésére „megint valami magyar dolog”-nak nevez; ebben az esetben az a körülmény, hogy amikor átkísérik a másik helyiségbe, kihallgatója, „Ligeti elvtárs”, sűrű bocsánatkérések közepette helyet kínál, és mint tájékozott Németh László-olvasó diskurálni kezd vele, majd elengedi.

Ugyanakkor az éppen Békésen tartózkodó parasztpárti belügyminiszter, Erdei Ferenc, akivel Németh László vitáik ellenére is egy táborba tartozónak hitte magát, Püski Sándor kérésére sem hajlandó népi író társát fölkeresni, hogy megnyugtassa, ellenkezőleg: közli Püskivel, hogy csak abban az esetben hajlandó őt megbízni a parasztpárt sajtóirodájának vezetésével, ha megtagadja Németh Lászlót, amit Püski visszautasított... Hát, így kerek a magyar világ. S itt kell megemlítenünk Németh László üldöztetési mániájának egyik állandó összetevőjét: azt a gyanúját, hogy az eszméivel, legfőképpen pedig azzal a törekvésével, hogy a gyarmati sorba súlyosított magyarságból európai nemzetet csináljon, azért marad mindig magára, mert következetesen azok árulják el, akikkel színleg egy táborba tartozik. „Mindig tudtam, hogy az ellenünk folyó hajsának az írók az igazi kavarái. Csak alibit is igyekeznek bizonyítani közben.” (*Levél Sárközi Mártának Hódmezővásárhelyről*, 1946. június 8.) S ezért esett olyan jól neki, hogy a magas közéleti polcra emelkedett Veres Péter, ekkoriban a Nemzeti Parasztpárt és az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke, akinek az „erős, bizakodó alakja körül kell Új-Magyarország három osztályának: értelmiségnek, parasztságnak és munkásságnak összeforrania” (írta róla már 1942-ben), a letartóztatást követő nap estéjén bekopogtatott a Nyesteporta ablakán az íróhoz. A minimális emberi-írói szolidaritást sem vállaló Erdei magatartásának jellemgyengeségből fakadó indítékait bizonyára Németh László is sejtette, ámde keserű tapasztalatait könnyen általánosító ajzottsága nemcsak Erdeiben vagy Darvas Józsefben látott „árulót”; olykor azok is a „hűtlenség” gyanújába keveredtek Németh szemében, akik tetteikkel is a legközelebb álltak mellette az 1945 tavaszát követő esztendőkből, mint például Illyés Gyula. Ez az összeférhetetlennek látszó lelki reakció sors és alkat egymást erősítő hatásának volt a következménye, és Németh László sötét kétségbeesésre hajló helyzetérzékelésének az okozója.

3.

Az a groteszk szindróma, amit Németh László hol „valami magyar dolognak”, hol pedig „sajátos magyar idétlenségnek” mond, olyannyira végigkíséri aztán az egynapos békési letartóztatásra következő hónapok, esztendőök történetét, hogy egy marslakónak könnyen Lucifer szavai juthatnának az eszébe a bizánci színből – „Tragédiának nézed? nézd legott / komédiának, s mulattatni fog” –, már amennyiben arról a bizonyos méregskatulyáról is meg tudna feledkezni ez a feltételezett úrbeli jövevény. – 1945 áprilisától 1950 februárjáig (Horváth Mártonnak az MDP Politikai Akadémiája keretében a Zeneakadémián megtartott előadásáig, amelyben az *Iszonyt* „pornográf” műnek, az *Égető Eszter* Válaszban megjelent fejezeteit pedig „nyugati családregény-utánzatnak” nevezte, a szerzőről pedig sommásan megállapította, hogy „ellenségnek minden bizonynal jelentékenyebb, mint írónak”) a Németh Lászlóra zúdított szakadatlan hírlapírói, kritikai, ideológiai gépfegyvertűzben és annak következményeiben a vészjósló, nemegyszer halálos (és a „meghívott halál” gondolatát felidéző) fenyegetés gyakorta keveredik olyan groteszk elemekkel, amelyeknek az együttesét semmiféle történelemfilozófiai logikával nem lehet értelmezni, erre legfeljebb az elmúlt idők tapasztalatait elevenen (?) megőrző emlékezet képes. Amikor „a fürtelem beözönlött a lét szívéig”, és „szikáran fut a gögös babona / egy világ őszében elűszkösödve / tolla ver az idegen hűsü ködbe / mely néki baljós változás hona”, egyszóval: a „százféle téboly” (valamennyi idézet Weöres Sándor verseiből való) ma már hihetetlennek tetsző, irracionális képeire és epizódjaira fél évszázad múltán visszatekintő múltértelmezőnek azonban arra is lehetősége van, hogy egy kortárs koronatanú, Illyés Gyula visszaemlékezéseiből idézze az egykori tényállást: „Májustól kezdve [1945 májusa – D. M.], azt hiszem, nem volt hét, de talán nap sem, hogy a Szociáldemokrata Párt, a Polgári Radikális Párt és a Kisgazdapárt lapjai ne közöltek volna támadó cikket Szabó Lőrinc, Németh László, Tamási Áron, Kodolányi, Féja ellen. Állandóan a háborús bűnösök listáján, kirívó helyen szerepeltették őket. Nevük bárhol merült föl, nyílt rögtön a támadó pergőtűz. Nemcsak a magyar irodalomból való kivetésük lett követelmény. Hanem – a cikkek, felszólalások szerint – az egész szellemi életből. Jó egypárszor leíratott, hogy reájuk, népbíróság elé kerülve, kivételesen szigorú ítéletet kell kiszabni. Ez odáig ment, hogy a Népszava például közölt olyan cikket is, amely népbíróságot sürgetett még az ellen is, aki ezeket bármilyen módon pártolni vagy menteni igyekszik. Ez igen durván személyemre vonatkozott.” (In: *A háborúnak vége lett.* Kabdebó Lóránt interjúja, 1983.)

Jómagam a különböző, rendelkezésre álló, de valószínűleg nem teljes bibliográfiák alapján legalább harminc emlékezetes sajtótámadást számoltam össze, amely Németh Lászlót (gyakorta másokkal együtt) érte. Nemegyszer minősíthetetlen, útszéli hangú cikkekről van szó, amelyek kapcsán az író védelmére kelt Zelk Zoltán rezignáltan állapította meg: „Írónak író a farkasa – ezekkel a szavakkal kezdődött a Magyar Csillag egyik, évekkal ezelőtt megjelent tanulmánya. Az írók torkára leső ordasok azóta talán még jobban elszaporodtak, csak óvatosan belebújnak a demokratikus világszemlélet báránybőrébe.” (Szabadság, 1946. március 29.) Ennek a hisztériáktól fűtött, habzó szájú kommandónak a karmesterei: a Népszavában Horváth Zoltán, a Haladásban Antal Gábor, Bóka László, Faragó László, Rónai Mihály András, Kósa János és Zsolt Béla voltak; a Kis Újságban Gogolák Lajos, a Valóságban a szerkesztő, a Rádióban Schöpflin Gyula. A Társadalmi Szemlében az első hazai koncepció per, a Magyar Közösség összeesküvése kapcsán 1947 februárjában *Az összeesküvők politikája és a harmadik út ideológiája* címmel Erdei Ferenc írt Németh Lászlót is keményen felelőssé tevő tanulmányt; a Szabad Szóban, valamivel korábban, Darvas József jelentetett meg egy denunció cikket, amit Németh László a következőképpen élt meg: „1947. január 10. – Darvas József denunció cikke a Szabad Szóban. Ez aztán igazán lélekharang!... Csodák sorozata, hogy csak most következett be... *El vagyok készülve rá, hogy testemet dobjam machiavellizmusuk elé.*” [Kiemelés tőlem – D. M.] Ez a feljegyzés, naplójegyzetféle egyébként évtizedekkel később, a hódmezővásárhelyi gimnáziumi tanári könyvtár egyik könyvéből került elő, amelyet a kölcsönzési lapok tanúsága szerint Németh László olvasott. Lezárt, felbontatlan borítékban, az író kézírásával: „Ezt a borítékot 1947. január 19-én adtam át Rácz Miklósnak [akkoriban az iskola igazgatója – D. M.], hogy ha komolyabb dolog történne velem, törje föl, másolja le, s a tartalmát juttassa el Illyés Gyulának.” De nem adta oda a levelet a címzettnek,

csak belerejtette egy könyvbe. (A feljegyzést, a szükséges magyarázatokkal együtt, *Mélyponton* címmel Földesi Ferenc adta közre, a Tiszatáj 1997. novemberi számában.)

4.

A tragédia és komédia elemeinek alpári taktikai zsenialitásra valló kevergetését a Magyar Kommunista Párt szócsőszei mutatták be: a titkos egyetértésükkel készült bírálókat és alvilági politikai céljaikat szolgáló, koholt összeesküvések fenyegető következményeivel szemben időről időre színleg megvédték az írókat. A kommunista mozgalmak és praktikák vaskövetkezetességű pálfordulásainak sajátos bolsevik etikáját az írók világában természetesen a Moszkvát járt s a mozgalommal ifjúkorában közlelő Illyés Gyula ismerte a legpontosabban. Ő aztán igazán jól tudta, hogy az (ál)koalíciós színjáték ellenére kinek a kezében van a demokratikus törvényesség „vasökle”, a mindenható politikai rendőrség. De ugyanilyen jól tudta azt is, hogy ha ő, aki életútja és munkássága következtében a „magyar Gorkij” helyzetébe került a korabeli kommunista pártarisztokrácia szemében, s olyan kényes kérdéssről, mint az írói felelősség, cikket ír a Szabad Szónak, akkor az írás megjelenéséről nem a lap szerkesztői, még csak nem is a lap gazdái, a parasztpárt vezetői fogják kimondani a végső szót. Illyés Gyula nyilván ennek tudatában vetette papírra *A felelősség tudatában* című cikkét, amelynek akkori sorsáról a következő feljegyzés található a költő *Naplójegyzetében*: „1945. május 9. Este Rákosi, Gerő, Révai. A cikkem sokat ártana külpolitikailag, azt lehetne kiolvasni belőle, itt ölik, üldözik az értéket. Hát nem? Ők nem! Akkor máris elértem a célot, nem ragaszkodom a közléshez. Tehát: se Szabónak, sem Némethnek nem eshet baja. Tamásinak, Kodolányinak, Féjának sem (utóbbiak ők mondták). De egyelőre ne írjanak, gusztustalan lenne az »átállításuk« ilyen hirtelen. Második: írókat nem igazolnak, maguk az írók döntsék el, hogy kit akarnak rövidebb-hosszabb ideig kirekeszteni maguk közül. Szabó? Németh? S a megélhetés? Rákosi: »Arról valahogy gondoskodni kell.«”

Illyés cikkének, amely keletkezése után csak jó negyedszázaddal később jelenhetett meg nyomtatásban, de akkor sem teljes terjedelmében (*Hajszálgyökerek*, 1971), a Rákosiék által kifogásolt része: „Lavoisier-t vérpadra küldte a francia forradalom. Aztán ugyanaz a réteg, amikor néhány buktatón át véglegesen uralomra került – szobrot emelt neki... kora legnagyobb tudósa volt; nemcsak vesztesége, de röstelnivalója is a forradalomnak, hogy olyan korán és úgy kellett elpusztulnia. De nem is ez a legjobb példa. Chénier, a költő is vérpadon halt meg. Róla nemcsak az derült ki, hogy kora legnagyobb francia költője volt, hanem az is, hogy lényegében – forradalmár volt; a legnehezebb időben, a kezdetben az élen harcolt; s ami később látszólag külön útra vezette, azt ma legfeljebb személyes ügynek neveznénk. S a legsúlyosabb: mint költő is forradalmár volt, forradalmi merészséggel újított.”

Azért érdemes Lavoisier s főleg Chénier tragikus sorsát Illyés megjelenítésében megidézni, mert gyaníthatóan erre válaszolt huszonvalahány évvel Illyés cikkének megjelenése előtt Lukács György (*Szabad vagy irányított művészet?*, 1947), amikor azt fejtegette, hogy „a nagy francia forradalom jogosan végezte ki André Chénier-t. És ezt kell tennie minden harcok demokratának ma is. De ez a forradalmi kötelesség nem hat vissza a múlt értékelésére és az irodalomtörténet tudományos feldolgozására.” (Az „előbb kivégezni, aztán rehabilitálni” metodikájának az ideológiája, amelyet olyan nagy mértékben ültetett át aztán forradalmi gyakorlatába Magyarországon is a kommunista párt, itt nyer először megfogalmazást a kiváló filozófus révén, aki élete alkonyán mi mással is foglalkozott volna, ha nem egy marxista etika megalapozásával...) Másrészt: ugyanazok, akik Illyés naplójegyzete szerint egy bizalmas tanácskozáson azt hangoztatják, hogy az inkriminált írók egyelőre ne írjanak, a nagy nyilvánosság előtt, mint 1947. február 10-én a Zeneakadémián tartott előadásában Révai József, azt vetik legnagyobb bűneként Németh szemére, hogy „a felszabadulás után nem szólalt meg”. (Ezzel szemben áll „Belgrád bevétele”, vagyis: a „hallgató bűnös” a felszabadulás után megírta *A tanügy rendezését*, a *Széchenyi*-drámát, az *Eklézsia-megkövetést*, befejezte az *Iszonyt*, megírta és Hódmezővásárhelyen, a Délszigetben jelentette az *Erzsébet-napot*, a Puszták Népében pedig a *Pusztuló magyarokat* (azokban a helyi folyóiratokban, amelyeket a Valóság cikkírója „eszmei szempontból” oly vehemensen támadott), s jó néhány esszét a Válasz hasábjain.

A magyar tragikomédia teljes színképéhez azonban hozzátartozik, hogy miközben különböző, háborús bűnösöket felsoroló listákat forgalmaztak a napisajtóban, amelyeknek a tényében Németh László nemcsak alkataból következően érzékelhette a fenyegetést, az írók igazolóbizottsága már 1945-ben „megállapította, hogy a háborús bűnösökről megjelent kimutatások mind ez ideig semmilyen hivatalos helyről megerősítést nem nyertek, a kimutatások a Magyar Közlönyben meg nem jelentek, a kormány az igazolásokról szóló rendeleteiben ilyen s esetleg később elkészülő kimutatásokról s az ezekkel kapcsolatos eljárási módokról említést nem tesz, így a jelenleg közkézen forgó kimutatások csak magánértesüléseknek tekinthetők, és a bizottság munkáját nem befolyásolhatják”. (In: Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz*, Magvető, Bp., 1990.) Ezek a hivatalosan nem létező listák mégis roppant veszedelmesek voltak, hiszen „összeolvadtak a hivatalos névsorral – emlékezik vissza Illyés Gyula –: a veszély az volt, ha egy lap valakiről azt írta, hogy háborús bűnös vagy fasiszta, azt bármely rendőrkapitányság letartóztathatta, és bizony akkor már az illető léte életveszélybe is kerülhetett: nem lehet tudni, mi történik vele”. Költői túlzás? A szervezett spontán népítéletek farsangjának az idején? A kommunista rendőrség által rendezett 1945-ös gyömrői vérfürdő napjaiban, amelynek egy másik erkölcsfilozófus, gróf Révay József, *Az erkölcs dialektikájának* a szerzője is ártatlan áldozata volt? (A letartóztatott tömeggyilkos rendőröket Rákosi Mátyás utasítására Erdei Ferenc belügyminiszter szabadon engedte; kilétüket s a rémtett körülményeit máig homály fedi...)

A pusztá fenyegetés az érzékeny idegzettel és „rémlátó képzelettel” megáldott-megvert művész-értelmiségiekkel szemben tartósabb megfélemlítés és alaposabban roncsoló fegyver, mint a tényleges valóra váltása; ez a felismerés, amely a szovjet életet minden pillanatában átította, bizonyára nem volt idegen a moszkovita magyar pártvezetőségtől, amely emigrációs éveit hol ideiglenesen szabadlábban, hol pedig börtönökben töltötte, s ennek az importjában találta meg a hatalomgyakorlás leghatékonyabb eszközét. Ez a cinikus módon színjátszó kettősség határozta meg, ellentétben a Haladás vagy a Népszava körének gátlástalanul gyűlölködő acsargásaival, az úgynevezett kommunista kritika jellegét, amelyek mindig és kiszámítottan „késekkel tele” írások voltak. A kifejezés Németh Lászlótól ered: az 1946. október 12-én, Hódmezővásárhelyen kelt és Illyés Gyulának írt levelében jellemzi ily módon Király Istvánnak (a Németh László Társaság majdani elnökének) a Valóság-beli tanulmányát, amely Németh Lászlót mint „az ellenforradalmi Magyarország egyik rétegének az íróját” jellemzi, aki „nem tudja megoldani saját léte problémáját, amely csupán a jeles úrifiú problémája, s amely emberi elégtelensége miatt elintézhetetlen”; továbbá hogy „Németh László alkotó ereje emberi meg-nem-felelése következtében eddig nem fejlett ki a maga teljességében”, ezért „az elsikkadó írói pályák egyik példájává válhat az övé”, mert „írni annyi, mint ítélőszéket tartani önmagunk felett, ahol erre erőtlén a művész, s nem mer tudatosan is szembenézni saját gyengéivel, meghal az alkotó, előtérbe kerül a mindenre reflektáló ember: a tanulmányíró, az ideológus”. (Sic. – Igaz, évtizedekkel később, összegyűjtött tanulmányai kötetében ezeket a mondatokat törölte a főszövegből a szerző, pontosabban: „megszüntette őrizte meg” könyve jegyzetei közt. Király István látszólag „változó” Németh László-képéről nemrégiben Vekerdi László jelentetett meg remek elemzést, *Király István, Lukács György, Németh László* címmel. – Tiszatáj, 1997. november.)

Érdemes megemlíteni, hogy ugyanebből az „eszmei talajból” sarjadt ki Lukács György *Iszony-*kritikája is (Valóság, 1948. február), amelyben azt fejtegeti, hogy ez a regény „konok hallgatás a magyar társadalom kérdéseiről... néma tiltakozás a demokrácia ellen”, és „világának teljes privatizálása révén... hallgatásával hangosan beszél” (sic!). Szórol szóra ugyanez az ideológiai dallammenet jellemzi a többi pártos-harcos kritikát is; az *Iszony* „a realizmus csalóka látszata csupán, s annak az emberi magatartásnak kifejezése és dicsőítése a privat-morálban, amely a közélet terén demokráciával, faszizmussal egyaránt ellenségesen áll szemben” (Szigeti József. Társadalmi Szemle, 1948. április-május); „... igazi társadalmi regény, érdekes lélektani regény azért nem válik művéből, mert túlbeszéli olvasóját, agyonmagyarázza a tényeket, a valóság szemérmesebb, mint az író alkata. Nem lehet letenni a könyvet, mint ahogy az ember nem tudja megállni, hogy fájó fogát nyelvével ne nyomkodja” (Bóka László. Új Magyarország, 1948. január 24.) Nem tudni, ki kit utánoz, bár azért sejteni lehet.

De miért kellett Németh Lászlót felváltva hol hideg, hol forró vízbe mártogatni? Egyszerre támadni és – ahogyan 1947 márciusában, a Révai József és Lukács György, illetőleg Illyés Gyula és Németh László között létrejött személyes találkozó során Lukács György mondta – „szövetséget ajánlani”

annak az írónak, akiről ugyanő 1940-ben, Moszkvában az író „mélymagyar” és „hígmagyar” elméletének reakciós ellentmondásairól és „abszurd következményeiről” értekezett? (Lukács György: *Harc vagy kapituláció?* 1940). S ugyan milyen eszmei és erkölcsi bázisról hangzott el ez a „történelmi idealizmus – vagy a romantikus antikapitalizmus – fő ideológusának” tett „szövetségi ajánlat” annak a pártnak a képviselőjében, amely axiomatikus fensőbbiséggel hirdette magáról, hogy a világtörténelem első és egyetlen pártja, amelynek a politikája (a kulturális is) a történelmi materializmus rendíthetetlenül következetes és megalkuvást nem ismerő erkölcsi és eszmei gyökereiből táplálkozik? Vagy nem éppen Németh Lászlóról állapította meg a párthatározatokra emlékeztető nyelvezetű cikkében Lukács György, hogy „Németh László nem megdönteni akarja a magyar reakciót, hanem csak magasabb színvonalra emelni, »reformálni«, mint »a modern polgári gondolkodók haladásellenes polémiájának» egyik veszedelmes képviselője? (*Népi írók a mérlegen*, 1946.) S éppen ezzel a „Horthy-rendszer reakciós imperializmusának tetszetős ideológiát adó író”-val kívántak szövetségre lépni az MKP vezető ideológusai a koalíciós években, a „magyar reakció” és a „Horthy-fasizmus maradványai” ellen élesedő politikai-társadalmi – és rendőri – harc idején? Vagy nem éppen Lukács György nyilatkozta ki 1946 nyarán, a magyar írók debreceni találkozásán, *A magyar irodalom egysége* című előadásában, hogy „minden valódi elvi szolidaritásnak az alapja: mélyreható politikai, társadalmi, világnézeti közösség”? S miért éppen Németh László esetében kellett ettől eltekinteni, akit a „fordulat éve”, magyarán: a hatalom diktatórikus megragadása után ugyanennek a pártnak egy másik vezérszócsové, Horváth Márton bélyegzett meg mint „fő ellenséget”? (Amivel tulajdonképpen csak azt a vonulatot koronázta meg, amelynek az alapjait a koholt pereket gyártó politikai rendőrség megrendelésére dolgozó bértollnokok cikkei rakták le.)

A hamis kártyákat keverő politikai gesztus igazi magyarázata egy cinkelt „népfrontpolitika” hipnotizáló szándéka, amely a valóságban, a kommunista politika történelmi gyakorlatában a hírhedt „szalámitaktikával” volt egyértelmű. Az írók, művészek kezelésének pragmatikus elvtelenségéhez pedig a „minőség- és tehetségisztelet” hangoztatása jelentette az ideológiai fűgefalevelet; mint ahogy Lukács György is ezzel igyekezett bolsevik Cipollaként hipnotizálni 1946 nyarán Debrecenben az íróvilágot: „Vitán felül áll – jelentette ki –, hogy Németh László tehetséges író. Senkinek sincs joga arra, hogy írói megszólalása elé akadályokat gördítsen. Mi, kommunisták tesszük ezt a legkevésbé. [Bizonyára néhai Osvát Ernő csontkeze gördített nem sokkal később áthághatatlan akadályokat az *Égető Eszter* kiadása és a *Galilei* bemutatása elé... – D. M.] Ha elvtársam és barátom, Major Tamás, a Nemzeti Színház igazgatója darabot kért Németh Lászlótól, úgy ez a legvilágosabb bizonyítéka annak, hogyan viszonylunk mi Németh László írói megszólalásához.” (A „viszonyulás” históriája azzal teljes, hogy Németh László a *Széchenyi* kéziratát juttatta el Majorhoz; be is mutatták, kerek tíz esztendővel később, a Madách kamaraszínházában, 1957 májusában, hogy néhány előadás után az utódpárt, az MSZMP illetékesei parancsolják le a színpadról.)

Ma már könnyen megállapítható, hogy a Németh Lászlóra zúdított támadások és szövetségi ajánlatok kiváltó oka tulajdonképpen ugyanaz volt; az író jelentőségének a súlyából következett. A marxista egzigenciák technikusai előtt nem volt titok, hogy Németh Lászlónak tekintélye és jelentős tábora van a párt-diktatúra alá begyűrendő magyar társadalom széles rétegeiben. Félreérthetetlenül kinyilvánította ezt már 1945. május 18-án, a Szabad Szóban közreadott írásában maga Révai József is, amikor a Darvas József *Új szellemi frontot!* című cikke (Szabad Nép, 1945. május 13.) által gerjesztett vitában leszögezte: „felesleges ma azon vitatkozni, hogy az értelmiség Szekfű Gyula vagy Németh László mögött álló része jelentősebb-e a magyar újjáépítés szempontjából. Nem számszerű arányok döntenek itt. Szükség van az értelmiség mindkét táborára.” De kijelentette ezt már 1944-ben, Moszkvában, Lukács György is: „amit ez az író képvisel, annak komoly társadalmi gyökerei vannak”. (Lukács György: *Megosztottság vagy összefogás?*, 1944.)

De a „szövetség” felkínálása a kompromisszumkészségnek is próbaköve, s az MKP kulturális politikájának a gyakorlatában az a hátsó szándék is meghúzódik mögötte, hogy a „szövetséges” már a szövetségkötés pusztán tényével is kompromittálható, és hívei szemében lejárátható. Hogy ez nem pusztán feltételezés, annak a jellemző bizonyítéka Németh László önéletrajzi feljegyzéseiben is rögzítődött: a beszélgetésnek „nem lett folytatása. Illyés említette, hogy Révai telefonált neki, nem

írnék-e egy antiklerikális cikket, de ő az ötletet rossznak találta...” (Németh László: *Magam helyett. Vásárhelyi évek. Csicsikov kocsiján.*)

5.

A korabeli irodalompolitika „ki kit csap be” színjátékainak kacagtató elemeiből tragikus hangoltságú éntudata ellenére Németh László jóval többet érzékelt, mint hinnénk, de életösztone elsősorban azokra a nagyon is valóságos veszélyekre figyelt, amelyek nagymértékben hitelesíthetik a „mi lett volna, ha...” feltételezését Németh László életrajzát illetően, hogy tudniillik mi történt volna akkor, ha „rémlátó képzelete” sarkallására a valóságban is regénybeli alteregójának, Méhes Zoltánnak a sorsát választja. A rendelkezésre álló dokumentumok azt valószínűsítik, hogy a suicidium kétségbeesett gondolata 1946 januárjának végén erősödött föl az íróban, amikor 23-án a Rádióban Nagypál István néven Schöpflin Gyula tartott *Kütmérgezők* címmel személyéről és munkásságáról előadást. Először csak hallomásból értesült erről a támadásról: „Ekkor hozzák egy nap a hírt, hogy a Rádióban valami előadás volt rólam. Ella utánajárt; beszélt olyannal, aki hallgatta, de nem volt szükség a tartalmára, elég volt a címe. *Kütmérgezők* címen kezdtek egy sorozatot; a Rádió új igazgatója, Schöpflin Aladár fia tartotta; s én voltam az egyes számú kütmérgező. A cím, s hogy a Rádióból kürtölik világgá, ahol a nagy publicitás miatt minden irodalmi kritika tilos volt, még a kedvező is: megmutatta, mit dolgoztak az ellenségeim, mialatt valami gyönyörű tárgyat próbáltam csinálni a diákok emlékezetében mulatságot keltő egészségtanból s propedeutikából. Néhány nap múlva Illyés utazott át megint Békésen Sarkadra. Most ő is más híreket hozott, mint ősszel; azt ajánlotta, engedjem el azt az előadást a fülem mellett, s egy nyilatkozatot tanácsolt, amelyben a régibb írásaimat visszavonom. Végre is nincs értelme, hogy az ember a múltját mint valami púpot hurcolja maga után. De amikor én nem láttam be, hogy én a régi írásaimban tévedtem. Vagy ha egyben-másban tévedtem is, akkor a hibaigazítás úgy lenne teljes, ha azt is elmondhatnám, amiben nem tévedtem.”

Pár nappal később, 1946. január 27-én Békésről a következőket írja levélben Kristó Nagy Istvánnak: „Kedves Barátom, biztos hallottál a *Kütmérgezés* című előadásról: ezután nem lehetek többé tanár, egyáltalán semmi ebben az országban. Arra gondoltam, Püski Sándorral lemegyek elbúcsúzni; de nagy a hideg, oly szép volt az utolsó vásárhelyi esténk, s oly kínos most az emberek közt forgolódás. Levélben kérlek meg hát, hogy ami elintézhető, intézd el, s likvidáld a vásárhelyi fázós, de meleg hónapokat. – I. Első, amit kérek, az, ami voltaképp lehozott közéték: a három pirula. Erre most már nagy szükségem van, hogy nyugodtan várjam a jövőt. Az én fecskendőm s a mo-s dobozom is ott maradt: ezt a három-négy »aqua amigdalarum« labdacstot s valami erősebb altatót (veronal, solfonal vagy ami még jobb) légy szíves egy kis csomagban ide ajánlott levélben elküldeni. Ígérem, hogy csak akkor használom fel (mármint a te ajándékosodat), amikor más kitérő nincs. De be ne csapj: állaton kipróbálom. Szerettem volna még néhány évet dolgozni: de egy jó halál talán még a magyarságon is többet lendít, mint néhány közepes színdarab.”

A következő sokk ugyanennek az esztendőnek a végén éri Németh Lászlót: 1946 decemberében megkezdődnek a Magyar Közösség ügyében a letartóztatások, s 1947. január 5-én a Belügyminisztérium hivatalos közleményben tudatja, hogy a szerveknek sikerült leleplezni egy köztársaság-ellenes összeesküvést. Véletlennek tekinthető-e, hogy ezzel párhuzamosan megsűrűsödnek a Németh László személyét, magatartását és nézeteit kipécéző sajtótámadások? Egy vicclap, a Szabad Száj nyitja a sort (nincsen ebben semmi csodálatos, hiszen az ÁVH nem egy humoristát adott a későbbiek folyamán is a hazai röhögtetőiparnak...). Erről levélben számol be Illyés Gyulának, aki szintén érintett az ügyben, mint a Válasz főszerkesztője: „Hmvásárhely, 1946. október 12. – Kedves Gyula, a csütörtöki napom így folyt le. Délelőtt kihozták óra után a nyolcadikban a Szabad Száj Montherlant-sürgönyét: magyarázzam meg nekik, mert nem értik. (Balogh páter távirata Montherlant álnéven Illyésnek: miért nem engem hoz a Válasz. Stop. Vagyok olyan fasiszta, mint Németh László. Stop. És sokkal jobb író. Stop.) Délben otthon a Valóság tanulmánya vár, késekkel tele. [Király István korábban már idézett tanulmánya – D. M.] - - - Az én bekapcsolódásom a rendszerbe csak nem akar sikerülni. S egyre kevésbé most már! Tavaly még Schöpflin se merete azt állítani rólam, hogy fasiszta voltam; ma az ismétlés meggyőző erejénél fogva már Balogh páter is meri. S most már én is

belenyugszom: hogy Magyarországnak az a fontos, hogy bűnös, »meg nem felelt« ember legyek, hát legyek.”

A belügyminisztériumi közlemény után, 1947. január 24-én a Népszava így ír: „Németh László szelleme lebeg a vizek és ama kiskaté szövege fölött, amelyben Szentiványi Domokos, ifj. Horthy Miklós kabinetirodájának a vezetője az összeesküvés ideológiáját összefoglalta.” (Azé a Németh Lászlóé, aki a két háború között a Horthy-rendszer társadalmi struktúrájának és szellemiségének egyik következetes bírálója volt, s akinek a *Magyarok Romániában* című, „hazaárulásnak” minősített útinaplója országos felháborodást váltott ki a hivatalos körökben, 1935-ben, s hadbíróssággal is fenyegették érte íróját!) A Kis Újság *Mélymagyar és hígmagyar* címmel támadja Németh Lászlót; Bóka László pedig a Haladás hasábjain megállapítja, hogy: „Németh áttörte azt a falat, ami a költő álmát elválasztotta a valóságtól: életében érte meg azt a dicsőséget, hogy akadt magyar politikai mozgalom, amely az ő kategóriáiban gondolkozott.” (Bóka László: *A megdicsőült író.*) Mindhárom cikk egyazon napon, 1947. január 30-án látott napvilágot. Véletlen volna, vagy a katonapolitikai osztály és Péter Gábor karmesteri pálcájának az intését kell látnunk e különös egyidejűség mögött?

De hogy mindez milyen visszhangot vert Németh László idegrendszerében, arról ő maga számol be a *Magam helyett* vásárhelyi fejezetében: „... a belügyminiszter, akkor még Rajk László, nyilatkozatot adott ki az összeesküvés céljairól: valamelyikük írt egy tanulmányt, abban állítólag a mélymagyarság szó is előfordult. Ez elég volt rá, hogy vérszomjas újságíró barátaim, köztük írók, a szemérmes elvetve vezércikkekben mint az összeesküvés szellemi vezérére, felelősére hívják föl rám a figyelmet... Az írás megint előtte járt az életnek, alig egy hónapja írtam meg a *Széchenyit*, s ugyanazokat a szorongásokat éltem át, amit ő a drámában. Vásárhelyen a sors hullámai ugyanúgy vettek körül, azzal a különbséggel, hogy én nem írtam *Blicket*, s a világon semmitől sem voltam olyan távol, mint hogy magyarokkal összeesküdjem. Hisz az én példám mutatja, hogy akárhogy elbújik, mindenki ismer valakit, mindenki tárgyalt valakivel, akinek a telefonszáma benn van valakinek a noteszában; az összeesküvés számai addig nyúlnak, ameddig követik. Védekezés énnekem egy volt: Kristónéra elég határozottan rászóltam, hogy most már jöjjön be velem a patikába, s ott egy gramm morfiumot mérettem ki velem, öt húsz centigrammos porban. Az egyik a nadrágom hajtókájából hullott ki s taposódott el – odakerült arra az esetre, ha meglepetésszerűen fognának el, mielőtt a többi bevehettem volna. A börtöntől s rémlátásaimtól csak egy menthetett meg: Széchenyinek voltak pisztolyai, nekem a zsebemben a halál.”

Tavasza még inkább megérlelődött benne a Földesi Ferenc által közzétett jegyzet gondolata: „Még messze vagyok Szókratész korától, de már érzem, hogy könnyebb a méregpoharat kiinni, mint az aljasságét.” Közben ugyan Bibó István védelmére kelt a Válaszban, amikor azt írta, hogy Németh Lászlót az összeesküvés „szellemi atyjának kikiáltani... körülbelül annyi joggal lehet, amennyivel Bergsont Auschwitzért lehetne felelőssé tenni” (*Összeesküvés és köztársasági évforduló*, Válasz, 1947. február); Révai József pedig a jellegzetes kommunista kétarcúság jegyében, ugyancsak februárban (19-én), az összeesküvés tanulságairól tartott előadásában a Zeneakadémián leszögezte, hogy „igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy Németh Lászlót éppúgy nem lehet felelőssé tenni Kiss vagy Vattay ténykedéséért, mint Bergsont, Heideggert vagy Stefan Georgét azért, ami Dachauban és Mauthausenben történt” – de! (a kommunista politikusoknál és ideológusoknál mindig van egy „de”, ami meglehetősen egyértelmű jelzése annak, hogy a fegyver azért „csőre van töltve”, s a védelem csak visszavonásig érvényes); „de van szellemi felelősség is – folytatta Révai –, nemcsak az felelős, aki vulgarizál, hanem az is, akit vulgarizálnak.” S végül, csattanóul ismét a folyton visszatérő szemrehányás, mit sem törődve a valóságos tényekkel: „Németh László nem azért felelős elsősorban, hogy mit hirdetett 1944 előtt, hanem azért, hogy a felszabadulás után nem írt semmit.”

6.

Az öngyilkosság gondolatához az utolsó cseppet, vagy ahogy az ideggyógyászok mondják: a pillanatnyi s ezért előre kiszámíthatatlan harántimpulzust Németh László életében, ahogyan ezt önéletrajzi visszaemlékezéseiből megállapíthatjuk, minden alkalommal az a bizonyos „jellemző magyar idétlenség”, burleszkbe illő helyzetek sorozata szolgáltathatta volna. *Németh László vásárhelyi korszaka* című monográfiájában Grezsa Ferenc említi, hogy 1946. december 13-án egy katonai dzsip állt meg a

Bercsényi utcában, Kristó Nagy Istvánné háza előtt, ahol akkoriban az író lakott. De mi is történt, Németh László szerint? „Hajnalban... nagy dörömbölésre ébredtünk: az még nem fordult elő, hogy a Bercsényi utcai kapun éjszaka dörömböltek volna. Dermedten ugrottam ki az ágyból, az ablak alatt nyers férfihangok hallatszottak. Én a széken lógó kabátomhoz, a tárcámhoz kapkodtam, s Ellát küldtem az ablakhoz, kérdezze meg, ki az. Ahogy a spalettát kihajtotta, most az egyszer ő is arra gondolt, amire én.” De hát kik dörömböltek? az ávósok? „A böllérek voltak, a hátsó kis házba jöttek a két özvegyasszonyhoz disznót levágni. Ilyen riadalmam nem egy volt ez alatt a két-három hét alatt (egyszer egy nagy szürke autó – nyilván egy »rabautó« – állt meg a házunk előtt, s kerestek valakit... mentőautó volt, s a szemben lakó sebészhez, aki háznál végezte a műtéteket, hozta a beteget)”. Ugyanez az idéten vagy bomírt véletlen félreértés ismétlődött meg, de később, 1950 januárjában, amikor Gulyás Pál özvegyénél lakott, Debrecenben: „... egy alkalommal, hogy jobban dolgozhassak, Rozó papírt dugott a csengőbe, nekem azonban nem mondta meg. Arra riadok, hogy verik, aztán rúgják is az ajtót. Kik lehetnek, akik így törnek ránk? Kipillantok a kukkantón, két fiatalember áll az ajtó előtt. Ezek csak ők lehetnek, gondolom, beszaladok a szobába a Kristóné kapszuláiért, s úgy nyitok ajtót, hogy egyik a számban van már; rajta is maradt a foglennyomatom. Persze csak a villanyszámlát hozták.”

A „művészi önarcképnek bedobott” Méhes Zoltán sorsa ily módon csak a papiroson, a regény világában ért véget az öngyilkossággal; de ott is csak az *Égető Eszter* ötödik kiadásában, mert a kézirat lektora (Király István) a regénnyel kapcsolatos elragadtatásának a hangoztatása mellett a kiadás feltételül szabta, hogy Méhesnek életben kell maradnia, s ezt bolsevik nyíltsággal az író tudomására is hozta, azzal a jezsuita indokolással, hogy amennyiben Méhes öngyilkos lesz, írójának később nem lesz módja továbbírni a regényt, s ezt a feltételt az író (lásd Tóbiás Áron: *Az Égető Eszter kiadásának története*. Tiszatáj, 1997. november) a nyilvánvaló kényszer hatása alatt el is fogadta, hogy a végleges pusztulástól megmentse regényét, melynek egyetlen létező példányát még 1950-ben, Horváth Márton emlékezetes beszéde után a minisztérium fölkérte a kiadótól; megkérdezve, hogy ki van-e fizetve, s meghagyták, mondják azt Németh Lászlónak, hogy könyve papírhány miatt nem jelenhet meg.

Az öngyilkosságtól rettegő író fóbijának a valóságos életben is megvolt a kellő indokoltsága, ami Grezsa Ferenc, dr. Lakatos István és Földesi Ferenc biográfiai munkái nyomán akár köztudomású is lehet(ne), már amennyiben kutatásaik eredményei kellőképpen tudatosod(hat)tak volna napjaink közgondolkodásában. Napjaink irodalmi közgondolkodásának azonban, Freud nagyobb öröme, nincs történeti tudata. S lássuk be: a múlt tényeit ilyen formában „végképp eltörölni” az emlékezetből sokkal egyszerűbb és hatékonyabb eljárás, mint örökké bajlódni orwellianus átírásával.

7.

Most már csak az volna hátra, hogy a „mi lett volna, ha...” második felére is választ adjunk: „mi nem lett volna, ha” Németh László követi Méhes Zoltán tragikus sorsválasztását, és az ő sorsában is bekövetkezik az, amit az *Égető Eszter Elefánttemető* című fejezetének a végén ábrázolt, szinte szóról szóra úgy, ahogyan saját személyével kapcsolatban tervezgette.

Akkor bizony utókora – kis túlzással – egy kis könyvtárra való Németh László-művel lett volna szegényebb.

Kis túlzással? Lássuk a kézzelfogható bibliográfiai tényeket: ha a Magyar Közösség elleni rendőri eljárás hírére követő bármelyik – s mint láttuk: groteszk – harántimpulzus hatására Méhes Zoltán sorsválasztását követte volna, akkor nem fejez(het)te volna be az *Iszonyt*, amelynek teljes kéziratát 1947 októberében juttatta el a Révai Könyvkiadó irodalmi vezetőjéhez, Illés Endréhez.

S természetesen nem írja meg az *Égető Esztert*, majd a hatvanas évek első felében az *Irgalom* című regényt sem.

Nem született volna meg tizenkilenc (!) Németh László-szindarab sem (*Eklézsia-megkövetés és Harc a jólét ellen*, 1947; *Husz*, 1948; *Galilei*, *Szörnyeteg*, 1953; *Az áruló, II. József*, *Petőfi Mezőberényben*, 1954; *Apáczai*, 1955; *Apai dicsőség*, 1960; *A két Bolyai*, *Az utazás*, 1961; *Gandhi halála*, 1962; *A nagy család*, 1962–1964; *Négy próféta*, 1964; *Csapda*, 1966; *Colbert*, 1967; *József és testvérei*, 1968; *Az írás ördöge*, 1969).

De fél tucatra való tanulmánykötet anyaga is elmaradt volna (a *Gályapadból laboratórium*, a *Levelek a hipertóniáról*, a *Négy könyv*, a *Magyar Műhely*, a *Sajkodi esték*, a *Megmentett gondolatok*, az *Író a föld alatt* olvasónaplói stb.); és nem fordíthatta volna le Wilder *Caesarját*, a *Karenina Annát*, valamint három Shakespeare- és három Ibsen-drámát, hogy csak a legfontosabb fordításait soroljam fel.

Mindez, a legszerényebb terjedelmi becslés szerint is, majd száz szerzői ívnyi széppróza, kb. nyolcvan ívnyi dráma s legalább százötven ívnyi esszé, tanulmány, naplójegyzet. Összesen tehát jó háromezredharmadik ívnyi írói termés. – A drámahős Galilei megjegyzése („... amit csak én tudtam volna megcsinálni...”) vagy a derék svájci börtönőr, Landolfo kijelentése, miközben az inkvizíciós tortúra végén Galileit elvezeti, a fejére mutatva („Ezt a fejet nem szabad odaadni!”), ettől a bibliográfiától kap hiteles életrajzi háttérrel.

S ha valakit meghökkentenek ezek a számok, annak a figyelmét fel kell hívnunk arra a történelmi körülményre, hogy Németh László viszontagságos írói pályájának nagyobbik része, majd harminc esztendő, már a második világháború utáni korszakra esik; a Méhes Zoltán-i sors tehát a legjobb termőkorban lévő óriásfát pusztított volna el. Nyilvánvaló dolgok, tények ezek, amelyekkel nálunk nem szokás számot vetni. – Továbbá: ha ez a pálya, amely 1925-ben, a Nyugat novellapályázatán díjnyertes *Horváthné meghal*-lal vette kezdetét, a Magyar Közösség perével egy időben lezárult volna, akkor az addigi életművet is minden bizonnyal *teljesnek* éreznénk. A legvadabb képzeletű irodalmár se merné még álmában sem feltételezni, hogy annyi Németh László-könyv pusztult volna el a Méhes Zoltán-i sorsválasztás következtében, mint amennyit a bibliográfiákra támaszkodva tényszerű hitellel felsoroltunk. De hát a valóság igen gyakran megszegyeníti a legmerészebb képzeletet is.

A Révai Józseffel és Lukács Györggyel való találkozón, Lukács „szövetséget” kínáló ajánlatára Németh László felajánlotta, hogy „használják föl konkrét munkára az agyvelőmet”, de amikor „Lenin előírására” szinte valószínűtlen naivitással hivatkozva megtette a maga írói ellenajánlatát, biztosan nem arra a „gályapadra” gondolt, amelyhez kötözve az ötvenes évek első felében eltelt a teremtmény írói munkára szánt életideje. 1956 után, s persze főként a Kádár-korszak „puha diktatúrája” idején, Németh László számára is „finomult a kín”, bár az MSZMP kulturális politikája e tekintetben folytonosságot mutat az elődpárt politikájával, és változatlanul ambivalens módon kezelte a művészeket: a suhogtatott fenyegetések és a cinkos kacsinások két véglete közt. Ebből a szempontból emblemikus erejű lehet, hogy miközben Németh Lászlót Kossuth-díjjal tüntetik ki, alattomban már készül a népi írókat elítélő párthatározat is, amely természetesen kiemelt módon foglalkozik Németh László nézeteinek s egész munkásságának politikai leleplezésével. Ez a kettősség tulajdonképpen máig hamis és megtévesztő színtörésben mutatja ezt a politikát, s ez az elsőrendű oka annak, hogy nem kevesen túlzónak tartják a Németh László megnyilatkozásaiból kiolvasható „sérelembreviáriumot”. Ugyanakkor persze figyelembe kell venni azt is, hogy Németh László alkatának szüksége volt a sérelemre: a sérelem volt írói ihletének radioaktív fűtőanyaga, amit aztán könnyűszerrel be is szerezhetett az őt ért kritikákból és irodalompolitikai megnyilatkozásokból. (Így például amikor Kállai Gyula, egyébként Kádár János sugalmazására, elküldte neki a népi írókról szóló határozattervezet szövegét, 1958. május 6-án, Sajkodról kelt levelében ezt válaszolta: „A tanulmány, amelynek átadására meghívott, s amelyet volt szíves utánam küldeni, amint bepillantva sajnálattal látom, az én számomra nem tervezet, hanem ítélet, amelyhez alkalmazkodnom kell... Elolvasva programját, mely – a Kossuth-díj odaítélésének évfordulóján s egyedül engem a magyar irodalomból – név szerint is kártevővé minősít, nem is tehetek mást: kiállok a magyar írók sorából...”)

De ez már más történet, jóllehet – s lényegét tekintve – *ugyanabban* a politikai közegben s nagyrészt ugyanazokkal a szereplőkkel. Éppen ezért teljes mértékben tudatában vagyok annak, hogy azok számára, akik emelt fővel képesek átlábolni ezen a masszán, mindezekre a tényekre emlékeztetni „politically not correct” eljárás, amit megvető kézlegységgel söpörnek félre az útjukból. Hiába, Magyarországon mindig nagy erkölcsi érték volt a hóhérok becsülete. S az ezredfordulón is az, változatlanul.